

neemt niet weg dat het een aardig voorbeeld is, hoe nuttig dit soort detailstudies is. Te hopen valt slechts dat het voor andere gebieden zal worden nagevolgd.

P. de Rooy

G. J. Schutte, *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en aversie. Over stamverwantschap, Boerenvrienden, Hollanderhaat, calvinisme en apartheid* (Franeker: Wever, 1986, 248 blz., f32,50, ISBN 90 6135 406 4).

Nederland is tegen Zuid-Afrika op een manier waarop maar weinig landen dat zijn. Bedrijven met Zuidafrikaanse connecties worden geboycot en schrijvers en intellectuelen die het land bezoeken, krijgen het etiket van vriend van de apartheid opgeplakt om van erger dingen maar niet te spreken. Wie in deze sfeer van constante morele verontwaardiging een boek schrijft over Zuid-Afrika, waarin afkeer en veroordeling nu eens niet het 'Leitmotiv' vormen, is een moedig man. Wie, zoals Schutte in *Nederland en de Afrikaners*, de Nederlandse stemming tegen Zuid-Afrika bovendien nog weet te plaatsen in een verhelderend historisch kader, heeft recht op erkentelijkheid en waardering.

Schuttes grote thema is de ontwikkeling van de Nederlands-Zuidafrikaanse betrekkingen in de afgelopen honderd jaar. Deze bloeiden op in de jaren tachtig van de vorige eeuw toen de Transvaalse Vrijheidsoorlog (1880-1881) in Nederland een geestdriftige pro-Boerbeweging op gang bracht, die culmineerde in de oprichting van de nog altijd bestaande Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV). De NZAV vormde in de jaren na 1881 hét kanaal voor de Nederlandse bemoeienissen met Krugers Zuid-Afrikaanse Republiek. Via haar betrok de Transvaalse president het Nederlandse kader dat hij nodig had om zich staande te kunnen houden tegen de na de ontdekking van de goudvelden zijn land binnenstromende uitlanders. Het belang van deze Nederlandse immigratie is dan ook vele malen groter dan haar geringe omvang van ca. 6500 mensen doet vermoeden. Gedurende de periode voor de Boerenoorlog, zo toont Schutte aan, vormden de Nederlanders de administratieve en onderwijskundige ruggegraat van de Transvaalse samenleving en hebben ze deze blijvend beïnvloed; mede dankzij deze Nederlandse inbreng bleken de Transvalers en Oranje-vrijstaters na de Boerenoorlog bestand tegen Milners angliseringspolitiek en kon de Afrikaner emancipatie voorspoedig van de grond komen.

In navolging van Kossmann en Boogman verklaart Schutte de Nederlandse geestdrift voor de Boerenzaak vanuit de specifieke omstandigheden van het laatste kwart van de negentiende eeuw. Na een periode van crisis was de natie weer in opgang en op zoek naar mogelijkheden tot ontplooiing. Transvaal en Oranje-Vrijstaat leken in de slotfase van de Europese expansie de aangewezen gebieden voor de opbouw van een groot Nederlands gemenebest. Naast deze algemeen-Nederlandse oriëntatie op Zuid-Afrika ziet Schutte echter ook nog een groepsbelangstelling voor de Boeren: de interesse van de anti-revolutionairen voor hun Afrikaner geloofsgenoten. En hiermee komen we bij het tweede thema van *Nederland en de Afrikaners*: Schuttes aanval op de door de Amerikanen Moodie en Hexham uitgedragen mening als zouden Groen van Prinsterer en Abraham Kuyper met de leer van de soevereiniteit in eigen kring de ideologische grondslag hebben geleverd voor het Afrikaner nationalisme en daarmee de peetvaders zijn van de apartheid.

Om die gedachte te weerleggen, volgt Schutte de principiële weg: hij vergelijkt de door

Groen en Kuiper gedane uitspraken over de levenskringen met die in het Zuidafrikaanse calvinistische kamp. Volgens de klassieke anti-revolutionaire opvatting heeft God de soevereiniteit der afzonderlijke levenskringen ingesteld om de almacht van de staat over het maatschappelijk leven te breken. Binnen die zelfstandige levenskringen kan de burger vrij van overheidsdwang zijn gang gaan en de hem nodig dunkende organisaties oprichten en besturen. De wijze waarop calvinistische Afrikaner nationalistes als H. G. Stoker en A. P. Treurnicht deze idee verder hebben ontwikkeld, is naar het oordeel van Schutte echter onjuist. Zij immers hebben door hun overwaardering van de *volksgemeenschap* in feite gebroken met het veel fundamentele principe van de antithese. Hexham en Moodie noemen daardoor volgens Schutte iets calvinistisch, wat in wezen geen calvinisme meer is.

Strikt filosofisch gesproken, heeft Schutte met dit standpunt het gelijk aan zijn kant. Binnen Kuipers neo-calvinisme is voor een dergelijke overwaardering van een levenskring geen plaats. Desalniettemin zijn er vanaf het begin tussen de Nederlandse gereformeerden en de Afrikaners zoveel verbanden geweest, dat wederzijdse beïnvloeding en export van idealen onvermijdelijk waren. Schutte ontkomt er dan ook niet aan om de Afrikaner emancipatie af te zetten tegen die van de Nederlandse gereformeerden. Deze vergelijking levert naar mijn smaak een van de beste gedeelten op van *Nederland en de Afrikaners*. Schutte benadert de Afrikaner emancipatie vanuit het door de Zuidafrikaanse historicus Giliomee ontworpen perspectief van de etnische mobilisatie. In deze visie is geen sprake van de uitverkoren volk-gedachte, waarmee Moodie en Hexham hun beschouwingen larderen, maar is de zucht tot voortbestaan als groep de centrale trek van de Afrikaner geschiedenis. Met behulp van deze interpretatie weet Schutte op overtuigende wijze duidelijk te maken hoe groot het verschil is tussen de emancipatie van de Nederlandse gereformeerden en het Afrikaner nationalisme. Bij alle overeenkomst in retoriek is de ene beweging exclusief en de andere inclusief, strevend naar volkseenheid.

Is het anti-revolutionaire denken als zodanig dus niet de intellectuele mal geweest van het Afrikaner nationalisme, een algemeen-Nederlandse invloed op de denkwereld van de Afrikaners acht Schutte wel degelijk aanwezig. Aan het eind van zijn boek keert hij terug naar de Nederlandse immigranten in Transvaal. Deze groep week in haar levensbeschouwelijke gemeleerdheid niet bijzonder af van het Nederlandse volk in zijn geheel. Naast de gereformeerden waren de liberalen en vrijzinnigen goed vertegenwoordigd. Enkele vrijzinnigen, zoals E. J. P. Jorissen en W. J. Leyds, stonden zelfs aan de top van de Transvaalse ambtelijke hiërarchie. Hun visie op het Afrikaner verleden als een opeenstapeling van onrecht, verwoord in een typisch Nederlands protestants, volkenrechtelijk jargon heeft volgens Schutte het denken van de eerste generatie Afrikaner nationalistes gevormd. De bijdrage van de anti-revolutionairen was secundair.

Schutte vertelt zijn verhaal in een helder en begrijpelijk Nederlands waarmee de lezer uit de voeten kan. Slechts een enkele maal is hij wat duister. Zo spreekt hij in hoofdstuk I enkele pagina's achtereen over de Nederlandse minister van buitenlandse zaken voordat hij op bladzijde 31 's mans identiteit onthult: Van Lynden van Sandenburg. Deze kleine onefenheid staat echter in geen verhouding tot wat ik de enige echte tekortkoming in Schuttes boek vind: de afwezigheid van een index. In een boek zo vol met namen als *Nederland en de Afrikaners* mag die eenvoudig niet ontbreken.

F. Postma

J. J. A. Wijn, ed., *Tussen vloot en politiek. Een eeuw marinestaf 1886-1986* (Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis II; Amsterdam-Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1986, 272 blz., f55,-, ISBN 90 670/ 110 2); A. N. de Vos van Steenwijk, *Het marineheleid in de tweede wereldoorlog* (Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis III; Amsterdam-Dieren: De Bataafsche Leeuw, 1986, 251 blz., f55,-, ISBN 90 6707 116 1).

Met deze twee publikaties heeft de nieuwe serie Nederlandse marinegeschiedenis (deel I, van de hand van F. M. van Eelderen, behandelt de geschiedenis van de Helderse vestingwerken) zich binnen korte tijd tot een belangrijke aanwinst ontwikkeld. Voortgekomen uit de moderne en vruchtbare samenwerking tussen overheid (Afdeling maritieme historie van de marinestaf) en bedrijfsleven, en fraai gepresenteerd in groot formaat, duidelijke druk en rijke illustratie is hier een basis gelegd, waarop hopelijk nog lang voortgebouwd kan worden.

De marinegeschiedenis is in al haar aspecten in een stroomversnelling terecht gekomen en met een dergelijke aantrekkelijke organisatorische matrix om toekomstige auteurs aan te moedigen mag verwacht worden, dat een groot aantal tot nu toe verwaarloosde onderwerpen aan de orde gesteld zal kunnen worden. De gevarieerdheid van de serie toont, dat de eindredactie een ruime blik heeft, die lof verdient en tot navolging aanspoort. Beide hier besproken titels zijn op nauwgezet archiefonderzoek gebaseerd; ook op grond hiervan is het te wensen dat de Bijdragen met kracht worden voortgezet.

De Vos van Steenwijks *Het marinebeleid in de tweede wereldoorlog* heeft, onvermijdelijk, de vergelijking met Bosschers meerdelig *magnum opus* te doorstaan; het is daarom een fijn trekje, dat het door Bosscher zelf met een (bijzonder lovend) 'woord van appreciatie' wordt ingeleid. De Vos van Steenwijk trekt de hoofdlijnen van zijn betoog helder en krachtig. De vorming van het marineheleid onder de altijd moeilijke omstandigheden van de wereldoorlog in al zijn complexiteit en de soms intense meningsverschillen tussen de diverse persoonlijkheden en instanties wordt scherp geanalyseerd; de passages over, bijvoorbeeld, de denkbeelden, besluiten en acties van Furstner, Helfrich en Doorman zijn weloverwogen en waardevol. De strijd ook om de uiteindelijke prioriteiten in de oorlog tegen Japan (het verslaan van de vijand of het herstel van de Nederlandse macht in Oost-Indië) wordt indringend uit de doeken gedaan.

Vele van de in oorlogstijd voor de Koninklijke Marine optredende moeilijkheden stamden uit voorliggende tijdvakken; De Vos van Steenwijk begint dan ook met een vol hoofdstuk over het interbellum, waarin (zoals verwacht mag worden van een vice-admiraal buiten dienst) het verwerpen van de vlootwet van 1923 (een 'droeve gebeurtenis', 17) de hoofdrol speelt. Ik moet bekennen altijd huiverig tegenover een dergelijke strakke kritiek te staan. En, laat mij dat direct duidelijk stellen, niet op grond van enige idealistische overweging, maar juist vanuit een realistische benadering van de historische, politieke en machtsituatie. Wanneer gesteld wordt, bijvoorbeeld, dat de strijd van de meidagen 1940 in de jaren twintig en dertig al verloren was (zoals De Vos van Steenwijk L. de Jong aanhaalt), wat moet men zich dan als alternatief voorstellen? Een tot de tanden gewapend Nederland, dat alléén of eventueel in alliantie met België, Groot-Brittannië, Frankrijk of wie dan ook Hitlers troepen buiten de deur zou houden? Of, om het roer naar Indië om te gooien, een marine hoofdmacht van zo'n sterkte en samenstelling dat Japan ervan afgezien zou hebben haar oorlog om de Oostaziatische ruimte naar het zuiden uit te breiden. Geen slagkruiser of een eskadertje zou daar enig gewicht in de schaal gelegd hebben, waar de Amerikaanse vloot in Pearl Harbor faalde in zijn afschrikkende werking!